

The background is an impressionistic painting. On the left, a doorway is visible, with a dark interior. To the right of the doorway, there is a dense, colorful bush or vine with many small leaves in shades of green, yellow, and red. The overall style is textured and vibrant, with a warm, golden-yellow light emanating from the doorway area.

# VĚRNÍ HANA LIBROVÁ a žáci A ROZUMNÍ

KAPITOLY  
O EKOLOGICKÉ  
ZPOZDILOSTI

Masarykova univerzita



HANA LIBROVÁ a žáci

# VĚRNÍ A ROZUMNÍ

KAPITOLY O EKOLOGICKÉ ZPOZDILOSTI

**muni**  
**PRESS**





# VĚRNÍ HANA LIBROVÁ a žáci A ROZUMNÍ

KAPITOLY  
O EKOLOGICKÉ  
ZPOZDILOSTI

S obrazovým doprovodem Miloše Slámy

Masarykova univerzita  
Brno 2016

Kniha vznikla za finanční podpory Grantové agentury České republiky jako součást projektu „Ekologicky příznivý životní způsob v běhu času“ (GA15-05552S).

Souhlas s otištěním povídky D. Buzzatiho poskytla agentura La Marco Vigevani & Associati Agenzia Letteraria a Kateřina Vinšová.

Nakladatel děkuje autorům ilustrací, fotografií i básnických děl za svolení k užití v této knize.

Knihu recenzovali:

Prof. RNDr. Bedřich Moldan, CSc., d. h. c.

Prof. PhDr. Dušan Lužný, Dr.

© Masarykova univerzita, 2016

© Hana Librová a Vojtěch Pelikán, Lucie Galčanová, Lukáš Kala, 2016

Ilustrace © Miloš Sláma, Jaromír Libra (dřevoryt s. 31), 2016

Fotografie © Magdalena Burgr, Michal Hladík, David Musil,

Martin Nováček, Jaroslav Pangl, Tomáš Potočný, Lia Ryšavá,

Jan Řezníček, Jan Skalík, Matěj Stránský, Ivan Stříteský, Jan

Votava, Martin Vyhnaň, Aleš Záboj, Ludmila Zwachová, 2016

Layout © Eva Lufferová, 2016

ISBN 978-80-210-8412-4 (brož.)

ISBN 978-80-210-8454-4 (váz.)

ISBN 978-80-210-8601-2 (online : pdf)

ISBN 978-80-210-8602-9 (online : ePub)

DOI: 10.5817/CZ.MUNI.M210-8412-2016

*Pandořina skříňka je otevřena.  
Ne děti, ne vnuci, já sám přihlížím,  
jak současnost překresluje mapy světa.  
V korunách borovic rezavými jehlicemi,  
na hladinách rybníků zeleným šlemem  
jedovatých sinic. Najednou není kudy  
poslat po vodě svůj záchranný člun z kůry.  
U vádí, které zbylo z potoka, by se lépe  
vyjímal karavana kočovných Tuaregů.  
Už srpen barví javory krví  
z prostřelených plic a celé národy  
se vydávají hledat nový domov.  
Jiné národy zatím upínají své naděje  
k nočnímu nebi, kde vyhlížejí novou Zemi,  
která je ve své vzdálenosti stovek  
světelných let stejně nedosažitelná jako místo,  
kde jsme se kdysi narodili.*

Radek Štěpánek, z rukopisů





# Obsah

Předmluva	9
I. Úvod: Živáči hynou, máme své starosti	11
II. Některé výkladové klíče	23
II.1. Klíč univerzální: <sup>KU</sup> věrnost, soucit, odpovědnost	25
RÁMEČEK: Věrnost hnízdu	31
II.2. Klíč ontologický: <sup>KO</sup> vita activa a vita contemplativa	33
RÁMEČEK: Marie volila dobře	38
RÁMEČEK: Slovníček odvozený od pojmů Hannah Arendtové	38
II.3. Klíč psychologický: <sup>KP</sup> obrany ega, těžiště kontroly	39
RÁMEČEK: Seminární sonda A	45
II.4. Klíč motivační: <sup>KM</sup> teleologie, deontologie, etika ctností	46
RÁMEČEK: Seminární sonda B	56
II.5. Klíč teologický: <sup>KT</sup> správce, pastýř, sourozenec	57
RÁMEČEK: Dopis Dietricha Bonhoeffera z vězení rodičům	71
III. Věrnost přírodě a věrnost idejím	73
III.1. Environmentální žal	75
RÁMEČEK: Básník couvá	89
RÁMEČEK: Čin zebříček	90
RÁMEČEK: Zánik populace skokanů za kinem	91
III.2. Rozumní ekopragmatici	92
RÁMEČEK: Pokus o step	104

RÁMEČEK: Tělovýchovná služba přírody:	
návuk pořadových cvičení	107
III.3. Ne/věrní ochránci přírody	108
RÁMEČEK: Co se osvědčilo, na co si dát pozor,	
na co je třeba myslet	125
III.4. Zlá příroda. Protipřírodní subkultura	126
<i>spoluautor Vojtěch Pelikán</i>	
RÁMEČEK: Příjemná noc	139
III.5. Věrnost slovům a idejím, problém	
komparací	144
RÁMEČEK: Identitární znaky v mezinárodní	
„zelené seznamce“	156
IV. Pestří v běhu času	159
IV.1. Startovací zpráva: pestří v roce 1992	161
IV.2. Zpráva o pestrých po deseti letech	206
IV.3. Pestří po třiadvaceti letech	235
RÁMEČEK: Sociologická sonda o horku	266
IV.4. Děti pestrých	269
<i>Vojtěch Pelikán, Lucie Galčanová, Lukáš Kala</i>	
V. Závěr: paliativní ochrana rorýsů	293
VI. Literatura	299
Rejstřík	315
Summary	323

# Předmluva

Příprava této smutné knížky přinesla hodně radosti.

- \* Radost nám přinesla práce ve výzkumné skupince. Vojta, Lucie, Lukáš a já jsme společně přemýšleli o rodinách pestrých, v diskusích jsme koncipovali terénní výzkum a dohadovali se nad jeho výkladem. Nenápadně se do našeho soužití vkradly pojmy jako „štychvort“ nebo „jarmareční sestřih“. Sociolinguisté vědí, že takové šifry vznikají ve chvílích souznění, vyladění přístupu a názorů.
- \* Byla pro mne velká radost na konci výzkumnické dráhy znovu navštívit rodiny pestrých. Sama už bych na to nestačila, ale doprovázela mne mladá kolegyně nebo mladý kolega, na nichž spočívala organizace terénní práce a záskok tam, kde jsem selhala.
- \* Ve výzkumu dětí pestrých zažili moji kolegové radost z napínavého objevování nového. Výzkumem si připravili i další radost do budoucna, kdy se jejich zvukové a obrazové záznamy časem ještě více zhodnotí.
- \* Ve chvílích radosti ze zkoumání skromného životního způsobu mně bylo líto, že se o ni nemůžeme podělit s Josefem Vavrouškem, iniciátorem toho všeho. Kdyby naše rozhovory v rodinách pestrých slyšel, na chvíli by znovu uvěřil, že existuje Třetí cesta.
- \* Po radostech výzkumníků nás pak čekala radost spisovatelská, provázená obavami a nejistotou. Nezkalila ji ani úskalí elektronického zpracování rukopisu, protože nás jistou rukou provedla Michaela Kašperová.

- \* Abych zjistila, je-li text vůbec ke čtení, vystavila jsem rukopis této knihy kritice studentů ve svém semináři. Byli vlídní, kritičtí a inspirativní.
- \* Při psaní vzpomínám ještě na jednoho nebožtíka, na Tomáše Ryšavého. Byl typickým organizátorem kulturního života na malém městě a vyhraněným představitelem skeptiků mezi pestrými. Určitě by se mne zastal před čtenáři kritizujícími kapitolu o environmentálním žalu.
- \* Paradoxní radost mi přineslo básnické ztvárnění environmentálního žalu ve verších Radka Štěpánka. Budou ji čtenáři sdílet?

Že bych teď, na konci předmluvy, mohla parafrázovat a pozměnit začátek úvodu: „Živáčci hynou, máme své radosti“? Tolik té radosti zase nebylo, aby vyvážila zármutek z reality, smutek plynoucí z environmentálního poznání a přemýšlení. Však čtenář uvidí.

V Brně 8. srpna 2016  
Hana Librová

I.

Úvod: Živácci<sup>1</sup> hynou, máme své starosti





## Mohou za to novináři? Strašit, či nestrašit?

<sup>1</sup> Označení „živáček“, případně „živáčekové“, dobře vyjadřuje můj badatelský i autorský zorný úhel, protože prozrazuje můj emocionální postoj. Slovo jsem si vypůjčila od kolegy Antona Markoše, což zaručuje vědeckou adekvátnost; zároveň se dozvídám, že v kruzích pražských biologů už „živáček“ zdomácněl.

<sup>2</sup> V říjnu 2016 Světový fond na ochranu přírody tato data aktualizoval (WWF 2016). Podle přesnější metodiky došel k závěru, že pokles populací je dokonce 58%. Platnost těchto čísel bývá zpochybňována: vyjadřují průměrný pokles populací, které jsou dlouhodobě sledovány právě proto, že jsou spíše ubývající (Svobodová 2016). V našem kontextu však tato metodologická diskuse není podstatná. Důležitý je malý ohlas, který zveřejněná data vyvolala.

<sup>3</sup> Zájem o přírodu, a zvláště o českou krajinu, byl součástí vlasteneckých postojů v 19. století, během druhé světové války (Librová 1988), ale i opozičním občanským postojem v desetiletích komunismu.

Na podzim roku 2014 zveřejnil Světový fond na ochranu přírody (McLellan et al. 2014) děsivou informaci o stavu života na planetě; konstatoval, že od roku 1970 počet obratlovců, savců, ptáků, plazů, obojživelníků a ryb klesl o 52 procent.<sup>2</sup> Šéfredaktor významného vědeckého časopisu *Environmental Values* Clive Spash reagoval expresivně; bez akademických okolků napsal, že použitý ukazatel Living Planet Index je spíše ukazatelem smrti než života (2015). Ještě dramatictější jsou zprávy o zániku bezobratlých organismů, například hmyzu (Čížek et al. 2009). U veřejnosti nevyvolávají tato alarmující sdělení adekvátní ohlas. Můžeme mít smrtelníkům za zlé, že žijí svými radostmi, starostmi a zájmy, že nesdílejí zděšení biologů? Pomínu-li, že nás poutají osobní starosti, doléhají k nám znepokojivé zprávy o dění ve světě. Občan, který se chystá na dovolenou, pozorně sleduje bezpečnostní rizika v egyptských letoviscích, zajímá ho, jaký vliv na jeho životní úroveň bude mít výsledek hlasování ve Velké Británii, a všichni si klademe otázku, co životu v Čechách přinesou běženci ze Sýrie a z Afriky, a co prezident Donald Trump. Dnes sotva můžeme očekávat, že by nepříznivý vývoj ve společnosti probudil zájem o přírodu.<sup>3</sup>

Ani v okruhu svých kolegů neznám nikoho, kdo by se trápil drastickým úbytkem majkovitých brouků nebo zánikem populací slavíka modráčka. Jen tu a tam od nich slyším znepokojení nad urputným jihomoravským suchem. Jen zřídka-kdy slyším na ulici povzdech, že zmizeli vrabci, a jenom jako žertovnou kremelskou pikantérii vidím na internetu marné pokusy Vladimira Putina o záchranu ussurijského tygra.

Publicista George Monbiot popisuje „dosud nejhorší katastrofu 21. století – požár v Indonésii, dlouhý pět tisíc kilometrů. (...) Vypadá to zhruba tak, jak byste si představili peklo. Vzduch má barvu okru. Viditelnost se v některých městech snížila na třicet metrů. Vojenské lodě evakuují děti z ostrovů, některé se již udusily. V plamenech vymírají celé druhy zvířat... Jde o událost jednoznačně důležitější než cokoli jiného, co se právě teď děje kdekoliv na Zemi.“ Monbiot se ptá: „Jak je možné, že se o tom téměř nedozvídáme?“ (2015b).

Když filozof Karl Jaspers píše „slepota vůči neštěstí druhých, tato chybějící fantazie srdce a vnitřní nedotčenost viděným zlem, toť morální vina“ (1991, s. 42), myslí jenom na provinění, kterého se svou nepozorností dopouštíme na lidských bližních. Tak jsme se to naučili; a proto se nezlobím, ani nedivím, že drastické strádání a chudnutí přírody nevyvádí občana z míry. Ale jak to, že nepřemýšlí ani o tom, že stav přírody ovlivňuje a bude ovlivňovat jeho život a život jeho dětí?

Jsou nezájmem veřejnosti o environmentální stav světa vinny sdělovací prostředky, které neposkytují dost aktuálních informací o vývoji životního prostředí? Fakt je, že zpravodaje deníků jednorázově zajímají jenom efektní konfliktní události, případně senzační návrat velkých šelem do české krajiny. Poučených analytických komentářů o složitých ekologických problémech se čtenáři dostává výjimečně. Je to bludný kruh: Redaktoři tisku, televizních a rozhlasových vysílání na svou omluvu uvádějí, že prostě píší/hovoří o tom, co zajímá čtenáře/posluchače; environmentální otázky k takovým tématům nepatří.<sup>4</sup> Média tak reprodukují a zpětně posilují stereotypní nálady čtenářů a volky nevolky vycházejí

<sup>4</sup> V České republice bývá občanská apatie vysvětlována jako pozůstatek totalitního režimu, který zničil zájem o jakékoliv veřejné záležitosti. V environmentálních otázkách je pasivita a nezájem českých občanů, projevující se i nevolí k aktivistům, evidentní (Librová 2014b).



<sup>5</sup> Zde se dotýkáme takzvaných obraněga, o nichž pojednáme v kapitole II.3.

<sup>6</sup> Toto na první pohled neškodné ředění informací snadno může vést k bagatelizaci environmentálních problémů.

vstříc mocenským strukturám, které environmentálním snahám většinou nepřejí. Clive Hamilton poukazuje na sociologický a politický rozměr zamlčování nepříznivých environmentálních skutečností, konkrétně klimatického rozvratu. Lobbying průmyslu, postaveného na spalování fosilních paliv, o environmentálních dopadech své činnosti vědomě lže a prostřednictvím médií záměrně „sype veřejnosti písek do očí“ (Hamilton 2014a, s. 335).

Jiní autoři se naopak domnívají, že se informacím o klimatických změnách téměř nedá vyhnout (Whitmarsh 2011). Jon Krosnick s kolegy ze Stanfordské univerzity doložil, že lidé ztrácejí o klimatické změny zájem, když si na základě množství informací uvědomí velikost a složitost problému i extrémní obtížnost jeho řešení (Krosnick et al. 2006, s. 34).<sup>5</sup> Někteří psychologové, environmentální pedagogové i aktivisté doporučují sdělovat veřejnosti nepříznivé informace v malých dávkách<sup>6</sup> a v šetrném balení, pokud vůbec. „Jen nestrašit!“ Hamilton a Kasser výstižně charakterizují tento opatrnický přístup většiny environmentálních organizací: „Neplašte koně!“ (2009).

Ustrašeností, vyplašeností snad všechny kultury pohrdaly. Základní kameny evropské kultury jsou položeny jasně: Mojžíšovo ujištění při vyvedení lidu z Egypta i základní evangelijní zvěst zní: „Nebojte se!“ Hans Jonas, filozof zabývající se etikou přírody v technické civilizaci, však upozorňuje na zvláštní případ strachu, na roli strachu při vzniku ekologické odpovědnosti. Dlouhodobé následky činnosti člověka nejsou vždy odhadnutelné vědeckými metodami, je třeba mobilizovat naši citlivost a intuici. Strach „má v lepší společnosti špatnou morální a psychologickou pověst, (...)“

musíme o něm znovu promluvit, neboť dnes je nezbytnější než v mnoha jiných dobách, když se při důvěře v dobrý chod lidských záležitostí na něj mohlo pohlížet jako na slabost malomyslných a ustrašených,“ píše Jonas v roce 1979 v *Principu odpovědnosti*, přeloženém na konci století i do češtiny (dle Jonas 1997, s. 316). Strach je dnes podle Jonase morální a intelektuální ctností. „Komu se proto tyto zdroje ‚bázeň a chvění‘ (...) nezdají být dostatečně vznešené pro status člověka, tomu nelze svěřit náš osud“ (s. 317).<sup>7</sup> „Je třeba se také znovu učit účtě a hrůze, aby nás chránily před bludnými cestami naší moci“ (s. 318).<sup>8</sup>

Buď jak buď: To, co novináři nabízejí, mělo by stačit k hořečné shánce po odpovědi na otázku, co s tím. Takového postoje jsme ale dalecí. Zdá se, že hlavní příčinou není množství ani povaha nabídnutých informací, ale ochota a schopnost je přijmout.

### **Evoluční hluchota a evoluční příležitost**

Naše hluchota k nepříznivým environmentálním informacím může být vykládána různě – například sociologicky, historicky, politologicky. Kloním se k výkladu evoluční psychologie a antropologie. Plyne z něho bohužel hloubka a rigidita problému: Nabádání k ekosystémovému a globálnímu myšlení, k ohledu na budoucí generace je adresováno tvorům, kteří nejsou k jeho přijetí evolučně vybaveni (Walletschek a Graw 1990). Naše psychika sdílí některé rysy s vyššími savci, především s primáty. I ty vlastnosti, které jsou specificky lidské, jsou evolučně prastaré, a tedy rigidní – 90 % času, po něž *homo sapiens* existuje na Zemi, strávil jako sběrač a lovec.

<sup>7</sup> Netýká se dnes Jonasův názor i jiné než environmentální oblasti?

<sup>8</sup> Podobně vyznívá antropologický názor B. Verbeeke, který varuje před „růžovými brýlemi“. Neohroženost, odvaha člověka riskovat byla kdysi evoluční výhodou, v době ekologické tísně je nebezpečným hazardem (Verbeek 1998). Autory, kteří naopak před strachem varují, najdeme snadno. Jonas výslovně polemizuje s názorem Ernsta Blocha, Jeana-Paula Sartra a Thomase Hobbesa (Jonas 1997, s. 317). Například sociobiolog Konrad Lorenz považuje „úzkostný spěch a spěchající úzkost“ za jeden ze „smrtných hříchů“ civilizace (1990, s. 29). Sociologové často citují princip „sebenaplnňujícího se proroctví“ (Merton 2007). V univerzálním klíči se zmíním o konceptu odpovědného jednání A. Dobsona, k němuž nesmí být jedinec motivován odměnou nebo strachem.

<sup>9</sup> Na tuto skutečnost upozorňovalo už klasické dílo *Meze růstu* (Meadows et al. 1972).

<sup>10</sup> Wilson uvádí jako příklad biofilie v každodenním životě přitažlivost vody, nápadnou u dětí. Ve Spojených státech prý navštíví každý rok zoologické zahrady víc lidí než všechny sportovní akce dohromady. Zároveň Wilson upozorňuje na to, že biofilie neznamená vždy pozitivní vztah. Její součástí je i jakákoliv vazba na přírodu, včetně agrese, např. sklon dětí trýznit živé tvory.

Psychika našich evolučních předků se řídila smyslovým poznáváním a smyslovou libostí. Orientovala se na přežití jedinice den za dnem, k malé skupině, na níž existenčně závisel, a k prostoru limitovanému pěší chůzí. I dnes se každodenně rozhodujeme především na základě informací, které se vztahují k blízké budoucnosti,<sup>9</sup> k malému okruhu lidí, zejména rodiny, a k blízkému místu. Zánik druhů, kácení tropických pralesů nebo strádání lidí, na něž někde v Jižní Americe dolehlo katastrofální sucho, to vše zůstává mimo naši spontánní pozornost. K tomu: Pro chování dnešního člověka, podobně jako pro jeho předka – prehistorického sběrače, jsou významné především jednoduché informace o rychlých a nápadných změnách, které dokáže zachytit pět smysly, nezprostředkovaně. Nepřehledná zprostředkovaná informace o složitých plíživých procesech, k nimž ty environmentální nepochybně patří, lidský mozek nevyburcuje.

Evoluce však formovala lidský vztah k přírodě i jinak. Tak jako jiné tvory vybavila i člověka *biofilii*, libostí vůči přírodě a potřebou se s ní spojovat (Wilson 1984).<sup>10</sup> Lidská biofilie, opírající se o našich pět chatrných smyslů, je ve srovnání s biofilním instinktem jiných biologických druhů jistě slabá. Ztrátu přírodních senzoríů však nahradila kultivace lidské mysli a schopnost racionální úvahy. Po dlouhá tisíciletí nejvýznamnějším zdrojem přeměny biofilního instinktu do lásky k přírodě byla oslava přírodní krásy prostřednictvím umění. Bylo by ale nevděčné nezmínit se na tomto místě o snahách dnešní environmentální výchovy, o obětavé práci učitelů přírodovědných, ale i humanitních předmětů, vedoucích přírodovědných a ochrannářských kroužků,

skautských oddílů. A také o inspiraci environmentálně citlivými rodiči a prarodiči.

Díky každodenní zkušenosti dokážeme přímým pozorováním vytěžit environmentální informace o lokalitě, v níž žijeme. Ale díky environmentálnímu vzdělání a díky cvičené senzitivě si dokážeme prostřednictvím vnímání konkrétního místa udělat dokonce obraz o situacích vzdálených, ba i globálních. Někteří potomci pravěkých sběračů a dědicové kultury minulých staletí dokáží citlivým pozorováním čerpat informace o přírodních dějích tak těžko uchopitelných, jako je změna klimatu. Slavná publicistka Naomi Kleinová (Klein 2014, s. 29) píše působivě a přesvědčivě: „Prostor, v němž se globální změny projevují, je výrazně místní: předčasně kvetoucí rostlina, neobvykle tenká vrstva ledu na jezeře, opožděný přilet stěhovavého ptáka. Všimát si tak jemných změn vyžaduje niterný, blízký vztah k určitému ekosystému.<sup>11</sup> A takové spojení vzniká jen tehdy, získáme-li hlubokou znalost určitého místa.“<sup>12</sup>

Situací, v nichž můžeme tuto cennou evoluční a kulturní vybavu využít, však dramatickým způsobem ubývá. Jak se to v realitě stává, zubožená příroda přestává budit zájem. Naomi Kleinová připomíná, že příležitosti k poznání velkých environmentálních problémů prostřednictvím pozorování místa se vytrácejí i v důsledku urbanizace a prostorové mobility: „Své domovy opouštíme s lehkostí – za novou prací, novou školou, novou láskou. Znovu a znovu se tak odřezáváme od jakéhokoli vědění, které jsme stihli nashromáždit. (...) Ale i každodennost těch, kteří zůstávají na místě, je stále více odtržena od fyzické skutečnosti místa, v němž žijí. Protože jsme od okolí oddělení našimi klimatizovanými domy, auty

<sup>11</sup> Jen málokdo si všiml, jak v naší krajině i ve městech přibýlo krkavcovitých ptáků – strak, vran, sojek. A skoro nikdo neví, co jejich výskyt znamená etologicky a ekologicky.

Významný francouzský žurnalista Jean-Luc Porquet nabízí v článku „Nic na čelním skle“ (2016), publikovaném v satirickém týdeníku *Le Canard enchaîné*, lidový entomologický indikátor, který má ve své prostotě dramatický obsah: Před dvaceti lety museli automobilisté po jízdě zemědělskou krajinou čelní sklo čistit, dnes zůstává čisté.

<sup>12</sup> „*Slunce září ze všech svých prosincových sil, / ale až k zemi neproniká. / Zatímco na vrcholcích stromů už taje, / v přeslenech bršlice, hladýše a divoké mrkve se jinovatka drží / stříbrných nítí babího léta. / Už třetí rok jsme se pro jmelí vydali blátivou cestou, / stejnými místy, kde jsme dříve zapadali do sněhu,*“ píše v básni *Štědrý den* Radek Štěpánek (2016).